

TANZİMAT'TAN SONRA EDEBİYAT VE SİYASET: NÂMIK KEMAL VE ZİYA PAŞA ÖRNEĞİ

Abdullah UÇMAN*

ÖZ

Namık Kemal ve Ziya Paşa Tanzimat'tan sonra Fransız edebiyatı etkisi altında oluşan yeni Türk edebiyatının Şinasi'den sonra en önemli temsilcileridir. Hem Namık Kemal hem de Ziya Paşa edebiyatçı kimliklerinin yanında entelektüel sorumluluğu ile hareket ederek devletin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulabilmesi için siyasi faaliyetlerde de bulundular. Özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra, memlekette başlayan askerî, siyasi, sosyal ve iktisadi çöküşü önlemek ve devlete Batı medeniyetini örnek alarak yeniden şekil vermek amacıyla hareket ettiler. Namık Kemal yazılarında İslam'da meşveret fikrini işlemiş, parlamenter düzenin Kuranikerim'e aykırı olmadığını ispatlanmaya çalışmıştır. İlk eserlerini daha çok şiir ve eski tarzda kaleme alan Namık Kemal, Şinasi ile 1862 yılında tanışır ve fikre dayalı edebiyat anlayışını benimser. Artık şiirden daha çok roman, tiyatro, tarihi biyografi, edebî tenkit, siyasi makaleler gibi mensur eserlere ağırlık verir. Vatan, millet, hürriyet gibi konuları işler. Ziya Paşa ise eski edebiyatı sorgulayan "*Şiir ve İnşa*" adlı makalesine rağmen, yeniliğe çok açık olmamış, kaderci bir anlayışı tercih etmiştir. Namık Kemal ve Ziya Paşa gizli kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti (kuruluşu 1865) üyesi olmuşlar; siyasi ve fikrî mücadeleleri uğrunda yurtdışına çıkmak zorunda kalmışlardır. Siyasi ve edebî çalışmalarına Londra'da devam eden ikili, burada Hürriyet Gazetesi'ni yayımlamaya başlamışlardır. Aşağıdaki incelemede bu iki edebiyatçının çalışmaları ayrıntılı olarak incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Sonrası Edebiyat, Edebiyat-Siyaset, Namık Kemal, Ziya Paşa.

* Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
abdullahucman@yahoo.com

**LITERATURE AND POLITICS AFTER TANZİMAT
PERIOD: THE EXAMPLE OF NÂMIK KEMAL AND
ZİYA PAŞA**

ABSTRACT

Namık Kemal and Ziya Paşa were prominent personalities of the Turkish literature emerged after Tanzimat period under the influence of French literature. Beside their literary identity, they conducted with the responsibility of intellectuals and they participated in political activities in order to survive the state. They tried to stop the military, political, social and economical collapse of the system especially after Tanzimat period and give a new shape to the state as taking the model of Western civilisation. Namık Kemal, principally, discussed the idea of "meşveret" (deliberation) in Islam and tried to prove that parliamentary system is not contrary to the Holy Koran. He had written his works mostly poems and in old style at the beginning of his literary life till he met with Şinasi in 1862. After that he accepted concept of political literature and wrote in prose like novels, theatres, historical biographies, literary critics, political essays more than poems. His topics were homeland, people and justice. Despite his essay as a critic to old literature namely "*Şiir and İnşa*" (poetry and literary composition, Ziya Paşa was not hospitable to the new ideas, he accepted to be fatalist. Namık Kemal and Ziya Paşa became members of the secret *Yeni Osmanlılar Cemiyeti* (New Ottomans Society) (founded in 1865) and both had to escape abroad because of political and entellectual struggle. They continued their political and literary activities in London and started to print the newspaper of *Hürriyet* (freedom) there. In this review activities of these two literary men are studied specifically.

Key Words: Literature After Tanzimat Period, Literature-Politics, Namik Kemal, Ziya Pasha.

Yenileşme dönemi Türk edebiyatının önde gelen iki ismi Nâmık Kemal ve Ziya Paşa, Tanzimat'tan sonra Fransız edebiyatı etkisi altında oluşan yeni Türk edebiyatının Şinasi'den sonra akla gelen en önemli şahsiyetleridir.

Nâmık Kemal ve Ziya Paşa, edebiyatçı kimlikleriyle beraber, aynı zamanda yaşadıkları devrin aydın sorumluluğuna sahip entelektüel birer şahsiyeti olarak memleketin içine düştüğü kötü gidişatı değiştirmek üzere siyasî bir mücadeleye de girerler. Osmanlı ülkesine, ileri Batı ülkelerindekine benzer parlamenter bir rejim getirmek amacıyla 1865 yılında kurulan gizli Yeni Osmanlılar Cemiyeti¹ içinde fiilen yer alan Nâmık Kemal ve Ziya Paşa, siyasî ve fikrî mücadeleleri uğrunda vatanı terk edip Avrupa'ya kaçır ve Londra'da cemiyetin yayın organı olarak Haziran 1868'den itibaren *Hürriyet* gazetesini yayımlamaya başlarlar. Ancak Ziya Paşa ile Nâmık Kemal'in bu birlikteliği, Nâmık Kemal'in İstanbul'a geri dönmek üzere Londra'dan ayrıldığı Eylül 1869'a, yani gazetenin 63. sayısına kadar devam eder.

Tanzimat'tan sonraki Yenileşme dönemi Türk edebiyatında "ideolojiye dayalı" edebiyat dendiği zaman, öncelikle Nâmık Kemal'in adı hatırlanır. Nâmık Kemal'in, özellikle 1862 yılında Şinasi'yi tanınmasından sonra, hayatında yepyeni bir sayfa açılır. Şinasi'yi tanımadan önce daha çok Encümen-i Şuara² topluluğuna mensup şairlerin etkisi altında klasik tarzda manzumeler yazan Nâmık Kemal, bundan böyle artık bir davanın adamı olacak ve bu doğrultuda kaleme alacağı eserlerinde siyasal ve sosyal meseleleri ön plana çıkaracaktır.

Türk tarihinde vatan, millet, hürriyet, fedakârlık ve kahramanlık gibi konulardan bilinçli olarak ilk defa söz eden ve bu uğurda gerektiğinde hayatını ortaya koyan Nâmık Kemal, bu yönüyle millî bir kahraman kabul edilmiştir.

Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonraki süreçte, memlekette askerî, siyasî, sosyal ve iktisadî hemen her alanda görülen çözülüş ve çöküntüyü önlemek üzere Osmanlı Devleti'ne medenî Batılı devlet modellerine göre yeni bir şekil vermek isteyen bu büyük idealist, aynı zamanda, yaşadığı devrin gerçek aydınlarından biridir. Hayatı boyunca yazdıkları ve yaptıkları

¹ Kemal Beydilli, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXXIII, İstanbul 2013, s. 430-433.

² M. Kayahan Özgül, *XIX. Asrın Özel Bir Edebiyat Mahfeli Olarak Encümen-i Şuara*, Ankara 2012.

ile sadece entelektüel zümre üzerinde değil, halk kitlesi üzerinde de etkili olan Nâmık Kemal, Türk edebiyatında fikre ve aksiyona bağlı edebiyat anlayışının da temsilcisi durumundadır.

Ortaya koyduğu eserleri ile hareket tarzı bakımından, Tanzimat sonrası yıllarında yetişen diğer Türk aydınları gibi o da, gelenek ve yenilik arasında iki yönlü bir kültür ve dünya görüşüne sahiptir. Devrin diğer fikir adamları gibi aslında onun da bütün arzusu, millî kimlikten uzaklaşmadan Batılılaşmaktır. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne mensup diğer arkadaşlarıyla beraber Nâmık Kemal'e göre bunun için yegâne çıkış yolu, millet hakimiyetine dayalı ve milletin temsilcilerinden oluşacak bir parlamentonun kurulmasıdır.

Nâmık Kemal'in, Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatının yenileşmesinde olduğu kadar devrin fikir ortamının oluşmasında da önemli bir payı vardır. Bunun için onun fikir hayatını, siyasî ve sosyal görüşleri bakımından iki yönüyle ele almak gerekir.

Nâmık Kemal'in siyasî ve sosyal anlamda ilk defa gündeme getirdiği ve tartıştığı konuların başında, devletin yönetim tarzı ile Osmanlılık ve İttihad-ı İslâm ideolojisi gelir.

XIX. yüzyılda Batılı devletlerin “Hasta adam” dedikleri Osmanlı Devleti'ni kurtarmak üzere devrin diğer aydınları gibi Nâmık Kemal de kafa yorar ve hayatı boyunca, “Bu devlet ve bu millet içine düştüğü bu felâketten nasıl kurtarılabilir?” sorusuna cevap arar.

Aslında, başından beri aralarında Nâmık Kemal'in de yer aldığı Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kuruluşunda da böyle bir düşünce mevcuttur. Nâmık Kemal de, devlet yönetimi konusunda, cemiyet mensubu diğer arkadaşları gibi devamlı olarak “meşveret” fikrini, yani Batı demokrasilerinden biraz farklı da olsa, meşrutiyeti savunmuştur. Onun bu konuda, öteden beri üzerinde en çok durulan yazılarının başında Londra'da *Hürriyet* gazetesinde yayımlanan “el-hakku ya'lû velâ yu'lâ aleyh”³, “Veşâvirhüm fi'l-emr”⁴, “İnnallâhe ye'murü bi'l-adli ve'l-ihsân”⁵ adlarını taşıyan ve *Kur'ân-ı Kerîm*'deki çeşitli âyetlerden alınan makaleleri gelir. Bunları, yine aynı mesele etrafında kaleme aldığı “Usûl-i Meşveret

³ *Hürriyet*, nr. 1-2, 29 Haziran 1868-6 Temmuz 1868.

⁴ *Hürriyet*, nr. 4, 30 Temmuz 1868.

⁵ *Hürriyet*, nr. 30, 18 Ocak 1869.

Hakkında Mektuplar” (I-VIII)⁶ ile “Bârîka-i Hakîkat Müsâdeme-i Efkârdan Çıkar”⁷ adlı diğer yazıları takip eder.

Nâmık Kemal, *Kur’ân-ı Kerîm*’in Âl-i İmran sûresinde (âyet 159) geçen ve başlığı genel mânâda “İşlerinizde danışınız” anlamına gelen “Veşâvirhüm fi’l-emr” adlı makalesinde, ana hatlarıyla düşündüğü hükümet şekliyle halkın yönetime katılması konusunu ve parlamenter sistemle ilgili görüşlerini açıklar. Nâmık Kemal bu şekilde bizde “meşveret”in ilâhî kaynaklı olduğunu vurgulamak ister. Buradan anlaşıldığı kadarıyla onun düşündüğü Meşveret Meclisi veya parlamenter sistem üç kademedен oluşmaktadır:

- 1- Meclis-i Şûrâ-yı Devlet;
- 2- Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet;
- 3- Senato.

Meclis-i Şûrâ-yı Devlet, ülkeyi idare edecek kanunları hazırlamakla ve idarî işleri düzenlemekle yükümlü olacak ve tecrübe sahibi birtakım bürokratlardan meydana gelecektir. Doğrudan doğruya halkın kendi arasından seçeceği temsilcilerden, yani mebuslardan teşekkül edecek Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet ise, hazırlanan kanunları inceleyecek ve müzakere edecektir. İdarî yapıdaki üçüncü kademe olan Senato ise, hükümetle halk arasında bir nevi hakem rolü oynayacaktır. Senato, 18 yaşını doldurmuş hânedan mensupları ile toplumda itibar sahibi bazı din adamları ve doğrudan doğruya padişahın seçeceği muteber kişilerden teşekkül edecektir. Meşveret Meclisi’ni meydana getirecek bütün bu yapının üstünde ise, padişahın denetimi olacak, her konuda son sözü yine padişah söyleyecektir.⁸

Görüldüğü gibi Nâmık Kemal de dahil, padişahsız bir parlamenter sistem düşünemeyen Yeni Osmanlılar’ın bu anlayışı, 1876’da I. Meşrutiyet’in ilânından sonra Batılı devletler tarafından “Meşrutî monarşi” şeklinde nitelenecektir. Yalnız Nâmık Kemal’in, padişahın Meşveret Meclisi üzerindeki hak ve yetkileri hakkındaki görüşü, cemiyet mensubu diğer arkadaşlarından biraz farklıdır. O, Ziya Paşa ile birlikte, padişaha daha çok

⁶ *Hürriyet*, nr. 12-14, 16-18, 20, 22, 23; Eylül-Teşrin-i sâni 1868.

⁷ *İbret*, nr. 98, 21 Ocak 1874.

⁸ Daha geniş bilgi için bkz., Şerif Mardin, “Yeni Osmanlılar ve Siyasal Fikirleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul 1985, s. 1700-1701.

İngiliz kral ve kraliçelerine benzeyen sembolik bir statüyü uygun görmektedir.⁹

Nâmık Kemal, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü bâdireyi atlatabilmesinde ve yeniden güçlenmesinde esas rolü, fiilî olarak İslâm birliği (İttihâd-ı İslâm) ile Osmanlıcılık hareketinin oynayacağı görüşündedir. Ona göre, farklı dinlere mensup ve farklı dilleri konuşan çeşitli unsurlardan meydana gelen Osmanlı Devleti'ni parçalanmaktan kurtaracak iki temel unsur, dinî anlamda İslâm birliği ile Osmanlı milliyetçiliğidir. Çünkü Osmanlı Devleti'ni meydana getiren ve yöneten "Millet-i hâkime"yi esas itibarıyla Müslüman unsurlar teşkil etmekte olup, Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan Müslüman unsur gayr-i Müslim unsurlara göre sayıca daha fazladır.

Aynı zamanda Tanzimat hareketinin de esasını oluşturan Osmanlıcılık ise, farklı dinlere mensup olsalar da, farklı dilleri konuşsalar da, aynı topraklar üzerinde yaşayan ve kendilerini "Osmanlı" olarak gören herkesin Osmanlı Devleti'nin parçalanmadan varlığını devam ettirmesini sağlayacak bir ideolojidir. Nâmık Kemal'in *İbret* gazetesinde yayımladığı bir kısım makaleleri ile yalnızca ilk cildini yazabildiği *Cezmi* adlı romanı ve *Celâleddin Harzemşah* adlı tiyatrosu, doğrudan doğruya bu mesele etrafında kaleme aldığı en önemli eserleridir.¹⁰

Nâmık Kemal'in siyasî ve sosyal mahiyetteki görüşlerinin en önemlilerinden biri de vatan konusunda olanlarıdır. "Hubbü'l-vatan mine'l-iman"¹¹ adlı makalesinden başlayarak vatan fikrini ve vatan sevgisini Türk edebiyatında ilk defa ve en geniş anlamda ele alan Nâmık Kemal, vatani, Osmanlılık idealinin yaşaması için çok önemli bir unsur olarak görür. O, vatani sadece üzerinde yaşanan basit bir toprak parçası, yani coğrafyaya ait bir unsur olarak ele almaz; doğrudan doğruya fertlerle, doğup büyüdüğümüz, bizi besleyen vatan toprağı arasında daha farklı bir ilişki kurar.

"Vatan sevgisi imandandır" meâlindeki hadîs-i şerîfi başlık yaptığı adı geçen makalesinde, vatan fikriyle din ve gelenekleri birleştirmek suretiyle ortaya bir vatan ideali koyar. Ecdadın kanlarını döküp canlarını feda etmek

⁹ Hüseyin Çelik, "Usûl-i Meşveret Demokrasi midir?", *Türkiye Günlüğü*, S. 31, Kasım-Aralık 1994, s. 97-100.

¹⁰ Mehmet Kaplan, Nâmık Kemal'de Pan-İslâmizm düşüncesinin, özellikle 1871 Fransız-Alman Savaşı'ndan sonra Avrupa'da daha çok Balkanlarda görülmeye başlayan milliyetçilik hareketlerine bir tür tepki olarak doğduğu görüşündedir (bkz., Mehmet Kaplan, *Nâmık Kemal-Hayati ve Eserleri*, İstanbul 1948, s. 79-80).

¹¹ *Hürriyet*, nr.1, 29 Haziran 1868.

suretiyle gelecek nesillere miras bıraktığı vatan toprağı, dil, düşünce, sevgi ve menfaat birliğinin olduğu ve üzerinde millet denilen bir kitlenin yaşadığı mukaddes bir varlıktır. Yeryüzünde yaşayan her milletin müstakil bir vatani vardır; “ortak vatan” diye bir şey söz konusu bile olamaz. Bu yüzden Nâmık Kemal, daha önce Şinasi’nin:

Milletim nev-i beşerdir, vatanım rây-ı zemîn

mısraında dile getirdiği görüşe karşı çıkar.

İnsanoğlu için en büyük erdemlerden biri olarak ele aldığı vatan sevgisinin, gerek “Vatan”¹² gibi bir kısım makalelerinde, gerekse başta *Vatan yahut Silistre* piyesi olmak üzere, “Vatan Şarkısı”, “Vatan Mersiyesi” gibi manzumelerinde de yoğun bir şekilde işlenmiş olduğu görülür.

Nâmık Kemal’in adıyla özdeşleşen diğer kavramlardan biri de hürriyettir. “Hürriyet-i Efkâr”¹³ adını taşıyan makalesinde, en geniş şekilde düşünce hürriyeti üzerinde duran Nâmık Kemal, esasen, bütün insanların dünyaya gelirken tamamen hür olarak doğduğuna ve yaşama hakkına sahip olduğuna inanmaktadır. Ona göre hürriyet de bütün insanlara verilmiş ilâhî bir hediyedir. Bunun için hürriyete taarruz, doğrudan doğruya insanlığa ve onu insana bahşeden ulûhiyete taarruz anlamına gelir.

Nâmık Kemal’e göre iki çeşit hürriyet vardır; biri cemiyetin içinden, diğeri cemiyet halindeki hürriyettir. İlki, iki büyük başlangıç olan adalet ve eşitlikle mümkündür; bu da iyi düzenlenmiş cemiyetlerde koruyucu bir fikir olarak daima mevcuttur. Fertleri ilgilendiren hürriyet kanunların, cemiyet halindeki hürriyet ise devletin koruması altındadır.¹⁴ Nâmık Kemal’in Londra’da Ziya Paşa ile birlikte çıkardığı gazetenin adının *Hürriyet* olması da tesadüfî bir durum değildir.

Özellikle “Hürriyet Kasidesi”nde hürriyetin doğuştan geldiğini savunan Nâmık Kemal, burada hürriyet duygusu ve inancının herhangi bir baskı ile, zorbalık ve zulümlerle asla ortadan kaldırılamayacağı görüşüne yer verir.

“Hürriyet Kasidesi”ndeki:

*Ne mümkün zulm ile bîdâd ile imhâ-yı hürriyet
Çalış idrâki kaldır muktedirsen âdemiyyetten*

¹² *İbret*, nr. 121, 23 Mart 1873.

¹³ *Hadîka*, nr. 13, 12 Teşrîn-i sâni 1289 (24 Kasım 1873).

¹⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2013, s. 420-421.

mırsaları bu görüşü açıkça ortaya koymaktadır.

Bazı edebiyat tarihçilerinin bir tür ihtilâl beyannâmesine benzettikleri ve bir prensip uğruna kurulu düzene baş kaldırdığını ifade eden bir tonda başlayan “Hürriyet Kasidesi”, esas itibarıyla aruz vezniyle kaleme alınmış, kafiye düzeni sağlam, 31 beyit uzunluğunda ve kaside formunda yazılmış bir metindir. Ama bu metin, klasik dönemde yazılan kasidelerden, meselâ Bâkî’nin, Nefî’nin ya da Nedim’in kasidelerinden çok farklıdır. Nâmık Kemal burada kaside nazım şeklini, inandığı ve kamuoyuna empoze etmek istediği birtakım fikir ve ideallerini ortaya koymak için sadece bir araç olarak kullanmıştır. Eski döneme ait kasidelerde bir devlet büyüğü övülürken, Nâmık Kemal burada vatan, millet, insanlık, kahramanlık ve hürriyet gibi kavramları yüceltmektedir.

Şiirin iç yapısını birtakım sosyal idealler, tarih duygusu, ferdî kahramanlık ve hürriyet aşkı meydana getirmektedir. Hürriyet duygusunu, genel anlamda, insanın düşünme kabiliyetinin tabii bir sonucu kabul eden Nâmık Kemal, burada vatan ve millet kavramlarıyla birlikte hürriyet kavramına da, XIX. yüzyılda Batı dünyasında geçerli olan, yepyeni bir anlam kazandırmıştır.¹⁵

Nâmık Kemal’e göre hürriyet fikri, kanun fikrini de beraberinde getirmektedir. Çünkü insanın doğuştan sahip olduğu hür düşünme ve yaşama hakkı kanunların teminatı altına alınırsa gerçek değerine kavuşmuş olur. Hukuk konusunda daha çok Montesquieu’nun *Kanunların Ruhu* adlı eserinden etkilenmiş olmakla beraber, ona göre hukuk, bir milletin kendi tarih, örf ve âdetlerine göre zamanla oluşan bir sistemdir.

“Terakkî”¹⁶ adlı makalesinde ise, Doğu ve Batı medeniyetlerini mukayese eden Nâmık Kemal’in sosyal fikirlerinin en önemlilerinden biri medeniyet hakkındaki görüşleridir. Medeniyete, doğrudan doğruya Rönesans’tan sonra Avrupa’da meydana gelen Batı medeniyetini kasteden Nâmık Kemal, medeniyet yolunda ilerlemenin şart olduğunu, aksi halde Osmanlıların yeryüzünde yaşama şanslarının kalmayacağını ileri sürmektedir.¹⁷

¹⁵ Manzumenin daha geniş bir tahlili için bkz. Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri-Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar*, C. I, 4. b., İstanbul 1969, s. 23-31.

¹⁶ *İbret*, nr. 45, 5 Kasım 1872.

¹⁷ Bu konuda ayrıca bkz. Birol Emil, “Nâmık Kemal’in Eserlerinde ve Aksiyonunda Üç Temel Kavram: Hürriyet, Medeniyet, İrade”, *Türk Kültür ve Edebiyatından 2-Şahsiyetler*, Ankara 1997, s. 73-89.

Nâmık Kemal'in Şinasi'yi tanıdıktan sonra giderek bir fikrin adamı olması, dolayısıyla gazete yazarlığıyla başlayıp tiyatro, roman, tarihî biyografi, edebî tenkit ve siyasî makalelere yönelmesiyle, edebî hayatında şiir sanki ikinci plana iner. Dolayısıyla onun bu dönemde yeni tarzda yazdığı şiirlerin sayısı 15-20'yi geçmez. Bunların bir kısmı da çeşitli piyeslerine serpiştirilmiş ve hece vezniyle kaleme alınmış manzumelerdir.

Bir şiirinde:

*Bâis-i şekvâ bize hüzn-i umûmîdir Kemâl
Kendi derdi gönümün billâh gelmez yâdına*

diyen Nâmık Kemal, hayatı boyunca sürekli olarak vatan ve milletin dertleriyle dertlenmiş, gür sesiyle bunları dile getirmiştir. Aynı şekilde hayatının son yıllarında ve artık her şeyden ümidini kestiği bir sırada yazdığı:

*Ölürsem görmeden millette ümmîd ettiğim feyzi
Yazılısın seng-i kabrimde vatan mahzûn ben mahzûn*

beytinde de onu aynı bedbin psikoloji içinde görürüz.

Hayatı boyunca doğrudan doğruya ideolojiye dayalı bir edebiyat kurma arzusunda olan Nâmık Kemal'in tiyatro eserlerinde de hep bu doğrultuda bir gaye güttüğü görülür. Başta *Vatan yahut Silistre* olmak üzere, diğer oyunlarında da yoğun bir şekilde vatan, millet, insan hakları, İslâm birliği gibi devrin aktüel meselelerini işleyen Nâmık Kemal, bu şekilde halkın aydınlanmasına ve memleketin ilerlemesine hizmet amacı güder.

Çeşitli makaleleri yanında özellikle *Celâl Mukaddimesi*'nde, Türk edebiyatı tarihinde ilk defa tiyatro türü üzerinde geniş bir şekilde duran Nâmık Kemal, tiyatro eserleriyle fikirlerini geniş kitlelere daha kolayca duyurmak ister. Tiyatroyu "eğlencelerin en faydalısı" olarak görür ve bu yönüyle diğer edebî türlerden daha üstün kabul eder. Nâmık Kemal'e göre duygu ve düşünce sahnede daha etkili bir şekilde tasvir edildiğinden, bir düşünceyi duyurma konusunda tiyatro diğer edebî türlerden daha önemlidir. "Tiyatro cihanın aynasıdır" derken, tiyatroyu insan hayatını iyi ve kötü bütün yönleriyle yansıtan bir ayna gibi görmüştür.

Tiyatro eserlerinin büyük bir kısmında bir davaya inanmış kahramanlar yaratan Nâmık Kemal, bu kahramanları vazife ve sorumluluk duygusuyla ferdî saadet arasında bir tercih yapmaya sevk eder ve sonunda bu insanlar idealleri doğrultusunda ölüm dahil her şeyi göze alırlar. Romantik tiyatrodaki olduğu gibi kahramanların ruh hallerini daima mübalâğalı bir

şekilde işleyen yazar, çok belirgin bir şekilde iyilerle kötülerini karşı karşıya getirir.

Devrine göre tiyatro türünü ileri bir seviyeye ulaştıran Nâmık Kemal, diğer eserlerinde olduğu gibi tiyatrolarında da vatanseverlik, hürriyet, insan hakları, adalet ve zulüm gibi konuları işlemiş ve bu yönüyle Türk edebiyatında ideolojiye dayalı edebiyatın öncülüğünü yapmıştır.

Tiyatro eserlerinde düşünce ile heyecanı birleştirmeye çalışan Nâmık Kemal, *Celâleddin Harzemşah*'ta kahraman anlayışını ortaya koyarken, *Gülnehal*'de zalime karşı isyan, *Kara Belâ*'da kader ile gaflet fikri, *Âkif Bey*'de ise ihanete hazır kadın fikrini işler.

Nâmık Kemal'in devrinde en çok ses getiren tiyatro eserlerinin başında gelen *Vatan yahut Silistre*, tam anlamıyla ideolojik muhtevalı bir edebî metindir. Nâmık Kemal, Nisan 1873'te bu oyunun sahnelenmesini müteakip meydana gelen olaylar üzerine, aralarında Ahmet Midhat Efendi ile Ebüzziya Tevfik, Menâpirzâde Nuri Bey ve Bereketzâde İsmail Hakkı Bey'in de bulunduğu dört arkadaşıyla birlikte kalebent olarak Kıbrıs'a Magosa kalesine sürgün edilmiş ve orada tam 38 ay ailesinden, çocuklarından, dostlarından uzakta yaşamak zorunda kalmıştır.¹⁸

Nâmık Kemal roman türünü de diğer edebî türler gibi halkı eğitmeye yarayacak, fikirlerini geniş kitlelere yayabileceği "faydalı bir eğlence" olarak görür. Onun hemen bütün eserlerinde görülen "Sosyal fayda" veya "Kıssadan hisse çıkarma" anlayışı romanlarında da tekrarlanır. Türk edebiyatına yeni giren bu türde sırf örnek vermek üzere iki roman denemesi kaleme alan Nâmık Kemal'in hem *İntibah*'ta, hem de yarım kalan *Cezmi*'de, makale, şiir, tiyatro ve tarihle ilgili diğer eserlerinde ele aldığı bir kısım fikirleri romanlaştırmış olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar *İntibah*'ta aile kurumu ve çocuk eğitimi konusu, *Cezmi*'de ise daha çok İslâm birliği ideolojisi etrafında yoğunlaşmaktadır.

Nâmık Kemal hayatı boyunca gerek hal ve hareketleri, gerekse eserlerindeki fikrî muhteva dolayısıyla daima rejimle çatışmış; bu yüzden de eserlerinin hemen hepsi sansür tarafından yasaklanmış¹⁹; dolayısıyla eserlerinin çoğu devrin okuyucusuna kaçak baskılar yoluyla ulaşabilmiştir.²⁰

¹⁸ Taner Timur, "Nâmık Kemal'in Magosa Sürgünü ve Uluslararası Politika", *Tarih ve Toplum*, S. 31, Temmuz 1986, s. 10-16.

¹⁹ Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, İstanbul 2007, s. 173-178.

²⁰ Ömer Faruk Akün, "Nâmık Kemal'in Kitap Halindeki Eserlerinin İlk Neşirleri", *Türkiyat Mecmuası*, C. XVIII, İstanbul 1976, s. 1-78.

Türk edebiyatında hemen her alanda yenilikleri başlatan Şinasi²¹ ile aynı nesle mensup olan Ziya Paşa, sanat gücü bakımından Şinasi'nin çok üstünde görünmesine rağmen, 1860'tan sonraki yeni edebiyatın oluşumunda onun kadar etkili olamamıştır. Bunda, Ziya Paşa'nın Nâmık Kemal'le birlikte Avrupa'da bulunduğu sırada, doğrudan doğruya eski edebiyatı sorgulamak üzere kaleme aldığı “Şiir ve İnşâ” adlı makalesi dışında, edebî anlamda yeniliğe açık bir tavrının bulunmaması da büyük ölçüde rol oynamıştır.

Hayatta iken daha ziyade “Tercî-i Bend” ve “Terkîb-i Bend” adlı manzumeleriyle şöhret kazanan Ziya Paşa, biraz da yaşadığı devrin şartları dolayısıyla, doğrudan doğruya aklın gücüne inanan Şinasi'nin aksine, insanı, kader karşısında eli kolu bağlı ve iradesiz bir varlık olarak görmüş; ayrıca hayatının sonuna kadar divan şiiri nazım şekillerine ve estetiğine bağlı kalmıştır.

Ziya Paşa'nın henüz Avrupa'ya gitmeden önce şöhret kazanmasına yol açan:

*Bu kârgâh-ı sun' aceb dershânedir,
Her nakş bir kitâb-ı ledünden nişânedir.*

beysiyle başlayan ünlü “Tercî-i Bend”i, bütün İslâm dünyasında asırlardır geçerli olan hayat felsefesini âdeta özetler mahiyettedir. Aynı manzumenin sekizinci beytinde:

*Yoktur siper bu kubbe-i firûze-fâmda,
Zerrât cümle tîr-i kazâya nişânedir.*

diyen Ziya Paşa, âdeta bir kısım XX. yüzyıl *existentialiste* filozoflarını hatırlatırcasına, ama daha ziyade İslâm düşüncesindeki Cebriyye ekolüne bağlı kalarak, insan da dahil olmak üzere, bütün varlığın kader karşısındaki mutlak aczini dile getirir.

Doğrudan doğruya Allah, kâinat, insan, hayat ve insanın yeryüzündeki kaderi gibi Şark dünyasında yüzyıllardır tartışılan başlıca meselelerin konu edildiği “Tercî-i Bend”in, Türk şiirinde Nâbî'den beri devam eden bir geleneğin son halkası olduğu ileri sürülmüştür. 20-30 yıl kadar sonra

²¹ Bedri Mermutlu, *Sosyal Düşünce Tarihimizde Şinasi*, İstanbul 2003.

Abdülhak Hâmid’de biraz daha derinleşecek olan felsefî şiirin ilk tohumlarının bu manzumeyle atıldığı da bir gerçektir.²²

Ziya Paşa’nın eski şiir vadisinde 1870 yılında Avrupa’da bulunduğu sırada kaleme aldığı ve birçok parçası atasözü veya kelâm-ı kibar gibi ezberlenen “Terkîb-i Bend”i, onar beyitlik on iki bentten meydana gelir. Yer yer sehl-i mümtenî sayılabilecek çeşitli beyitlerle zenginleşen bu manzume, XVII. yüzyılda Bağdatlı Rûhî’nin açmış olduğu yolun XIX. yüzyıldaki bir devamı olarak kabul edilmiştir.²³ Ziya Paşa’nın, yaşadığı devrin bütün duyuş ve düşünce tarzını sergilediği bu manzumesi, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın ifadesiyle: “Bütün harâbât neşvesine rağmen bir polemik eseridir.”²⁴

Bir şair olarak Ziya Paşa, genellikle eski edebiyat anlayışı ile yeni edebiyat ve halk edebiyatı arasında gidip gelmiştir. “Şiir ve İnşâ”²⁵ adlı makalesinde, biraz da Avrupa’da bulunmanın verdiği rahatlıkla eski edebiyatı eleştirmiş ve Türk edebiyatının temeli olarak halk edebiyatını görmüş, ancak 1874 yılında yayımlanan *Harâbât Mukaddimesi*’nde kesin bir dönüşle bu fikrinden vazgeçmiştir.

Onun şiirleri, devrinin diğer şairleri gibi, şekil itibariyle herhangi bir yenilik taşımaz. Şiirlerinde muhteva bakımından ise, yer yer yaşadığı dönemin Batı düşüncesiyle kültür ve edebiyatının izlerini görmek mümkündür. Özellikle tabiat olaylarında, yaratılıştta, yaratılışın işleyiş sisteminde; sosyal ve siyasî konularda eskiye göre Batılı anlamda daha serbest bir davranış sergilediği dikkati çeker. Onun bir kısım felsefî ve ontolojik meseleleri yeni bir gözle ele almasında şüphesiz Aydınlanma Çağı filozoflarından Montesquieu ile Voltaire’in etkisi söz konusudur. Ziya Paşa zaman zaman Doğu hikmeti ile Batı felsefesi, serbest akıl ile mutlak iman, rindlikle sosyal sorumluluk, ümitle karamsarlık arasında gider gelir. Böyle çelişkili durumlarda ağır basan taraf ise, genellikle Doğu hikmeti olur. Ziya Paşa aklın çaresizliği karşısında kadere teslim olduğu gibi mutlak surette imana sığınır.²⁶

²² Manzumenin geniş bir tahlili için bkz. Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri*, C. I, İstanbul 1969, s. 32-53.

²³ Bu konuda daha geniş bir tahlil için bk. Sabri F. Ülgener, “İki Devir ve İki Terkîb-i Bend”, *Zihniyet, Aydınlar, İzm’ler*, İstanbul 1983, s. 28-38.

²⁴ *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 321.

²⁵ *Hürriyet*, nr. 11, 7 Eylül 1868.

²⁶ Nurullah Çetin, “Ziya Paşa”, *Tanzimat Edebiyatı* (Ed. İsmail Parlatır), Ankara 2011, s. 171-173.

Özellikle “Terkîb-i Bend”inde hakîmâne üslûbun en güzel örneklerini ortaya koyan Ziya Paşa, Batılılaşma meselesi karşısında da belli bir tavır sergiler. Batının dilinin, ilminin, sanat ve edebiyatının öğrenilmesinden yana bir tavır koyarken körü körüne Batı taklitçiliğine şiddetle karşı çıkar. İslâm kültür ve medeniyetine ait unsurlara sahip çıkılması, bunlar karşısında kayıtsız kalınmaması üzerinde de ısrarla durur.

Ziya Paşa'nın siyasî ve fikrî muhtevalı makalelerinde yer yer Batılı serbest düşüncenin izlerine de rastlanmaktadır. Avrupa'da yaşadığı sırada özellikle *Hürriyet* gazetesinde yayımlanan yazılarında dâvâ arkadaşı Nâmık Kemal gibi hak, hukuk, adalet, kanun hakimiyeti ve eşitlik gibi, çoğu Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı toplumunun gündemini meydana getiren bellibaşlı meseleler üzerinde durduğu görülür.

Rejim konusunda Nâmık Kemal ile Ali Suavi'den pek farklı düşünmeyen Ziya Paşa, sık sık Hulefâ-yı Râşidîn (Dört Halife) devrini örnek göstermek suretiyle, Osmanlı Devleti yöneticilerinin “Meşveret”, yani danışma usulüyle seçilmelerinin İslâmî devlet geleneğinde zaten mevcut olduğunu ileri sürerek, Batılı parlamenter sisteme dinî bir kisve giydirme gayreti içinde görünür.²⁷

1871'de, siyasî rakibi Âlî Paşa'nın ölümünü müteakip İstanbul'a dönen Ziya Paşa, Nâmık Kemal'in, siyasî mücadelesini sürdürmek üzere *İbret* gazetesi etrafında topladığı gruba nedense dahil olmaz.

Ziya Paşa'nın siyasî mücadelesinde önemli yeri olan eserlerinden biri *Zafernâme*, diğeri de *Rüyâ*'dır. Aynı zamanda Türk hiciv edebiyatının önemli metinlerinden biri kabul edilen *Zafernâme* ile siyasî tenkidin başarılı ilk örneği kabul edilen diğeri *Rüyâ*'da, onun doğrudan doğruya devrin sadrazamı ve siyasî rakibi Âlî Paşa'yı hedef aldığı görülür. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın tabiriyle “Âlî Paşa'yı cenaze namazına kadar takip eden umumi kinde *Zafernâme*'nin hissesi unutulamaz.”²⁸

Eski dâvâ arkadaşının *Harâbât Mukaddimesi*'ni (1874) yayımladığı sırada Magosa'da sürgünde olan Nâmık Kemal, biraz da duygusal bir dille kaleme aldığı *Tahrîb-i Harâbât*'ta: “Eskiyi hortlatıyorsun, onu beraberce gömmeye azmetmiştik!” diyerek, Ziya Paşa'nın eklektik zevkini, bir kısım yanlışlarını ve ihmallerini alaycı bir dille eleştirmekten geri durmaz. Aynı

²⁷ Birol Emil, “Ziya Paşa'da İslâmiyet ve Meşveret (Parlamento) Fikri”, *Türk Kültür ve Edebiyatından 2-Şahsiyetler*, Ankara 1997, s. 37-72.

²⁸ XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s. 325. Ayrıca bkz. Ali Budak, *Ziya Paşa'nın İroni ve Parodi Şaheseri Zafernâme (Çağdaş Kuramlarla Bir Satir Analizi)*, İstanbul 2013.

bakış açısını *Ta'kib*'te de sürdüren Nâmık Kemal, yenileşmekte olan Türk edebiyatının henüz tam anlamıyla Acem edebiyatı etkisinden kurtulamadığı bir sırada böyle bir antolojiyi yayımlamanın gençlik için meyhane açmak kadar zararlı olduğunu belirtmekten de kendini alamaz.²⁹

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın “Ziya Paşa, ikinci Tanzimat devri aydınının en tipik numunesini verir. Bütün hayatı ve eseri tıpkı devri gibi acayip bir ikilik içindedir.”³⁰ şeklinde özetlediği bu tezadın sebebinin, onun zaman zaman değişen siyasî hayatındaki dalgalanmalarda aramak pek de yanlış olmaz.

Rıza Tevfik, memlekete doğrudan doğruya meşrutî bir rejim getirmek amacıyla kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensubu olarak dört beş yıl Avrupa'da bulunması dolayısıyla Ziya Paşa'nın adının Şinasi, Nâmık Kemal ve Abdülhak Hâmid'le birlikte anılmasının isabetli olmadığını söylese³¹ de, Ziya Paşa özellikle bir kısım manzumeleriyle yenileşme dönemi Türk şiirinde felsefî düşüncenin ilk tohumlarını atmış olması bakımından ayrı bir önem taşır.

²⁹ XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s. 417.

³⁰ a. g. e., s. 309.

³¹ Rıza Tevfik Bölükbaşı, “Ziya Paşa ve Şiirleri”, *Yeni Sabah*, nr. 2174, 9 Haziran 1944.

KAYNAKÇA

- AKÜN, Ömer Faruk, “Namık Kemal’in Kitap Halindeki Eserlerinin İlk Neşirleri”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XVIII, İstanbul 1976, s. 1-78.
- BEYDİLLİ, Kemal, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXXIII, İstanbul 2013, s. 430-433.
- BÖLÜKBAŞI, Rıza Tevfik, “Ziya Paşa ve Şiirleri”, *Yeni Sabah*, nr. 2174, 9 Haziran 1944.
- BUDAK, Ali, *Ziya Paşa'nın İroni ve Parodi Şaheseri Zafernâme (Çağdaş Kuramlarla Bir Satir Analizi)*, İstanbul 2013.
- ÇELİK, Hüseyin, “Usûl-i Meşveret Demokrasi midir?”, *Türkiye Günlüğü*, S. 31, Kasım-Aralık 1994, s. 97-100.
- ÇETİN, Nurullah, “Ziya Paşa”, *Tanzimat Edebiyatı*, (Ed. İsmail Parlatır), Ankara 2011, s. 171-173.
- DEMİREL, Fatmagül, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, İstanbul 2007, s. 173-178.
- EMİL, Birol, “Namık Kemal’in Eserlerinde ve Aksiyonunda Üç Temel Kavram: Hürriyet, Medeniyet, İrade”, *Türk Kültür ve Edebiyatından 2-Şahsiyetler*, Ankara 1997, s. 73-89.
- EMİL, Birol, “Ziya Paşa’da İslâmiyet ve Meşveret (Parlamento) Fikri”, *Türk Kültür ve Edebiyatından 2-Şahsiyetler*, Ankara 1997, s. 37-72.
- Hadîka*
- Hürriyet*
- İbret*
- KAPLAN, Mehmet, *Namık Kemal-Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1948, s. 79-80.
- KAPLAN, Mehmet, *Şiir Tahlilleri-Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar*, C. I, 4. b., İstanbul 1969, s. 23-31.
- MARDİN, Şerif, “Yeni Osmanlılar ve Siyasal Fikirleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul 1985, s. 1700-1701.
- MERMUTLU, Bedri, *Sosyal Düşünce Tarihimizde Şinasi*, İstanbul 2003.

ÖZGÜL, M. Kayahan, *XIX. Asrın Özel Bir Edebiyat Mahfeli Olarak Encümen-i Şuara*, Ankara 2012.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2013, s. 420-421.

TİMUR, Taner, “Nâmık Kemal’in Magosa Sürgünü ve Uluslararası Politika”, *Tarih ve Toplum*, S. 31, Temmuz 1986, s. 10-16.

ÜLGENER, Sabri F., “İki Devir ve İki Terkîb-i Bend”, *Zihniyet, Aydınlar, İzm’ler*, İstanbul 1983, s. 28-38.